

עיונים לשבת פרשת וארא עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

הכבודת לב פרעה

הרב שאולי גרינפלד

"והיה גם השכר והעונש עוול מוחלט, בין מאיתנו זה לזה ובין מאת ה' לנו".

רובוט לא מקבל שכר או עונש. אין לו אחריות למעשיו כלל. העובדה שהתורה קבעה מערכת של שכר ועונש, בין אם על ידי בית הדין ובין אם על ידי הקדוש ברוך הוא בעצמו, מלמדת שבהכרח לבני האדם יש אחריות על מעשיהם. להעניש אדם על פשעים שביצע שלא בבחירתו – זהו 'עוול מוחלט'.

כיצד אם כן נוכל להבין שהתורה אומרת שהקדוש ברוך הוא מכביד את לב פרעה כדי להיפרע ממנו, זה הרי בדיוק מה שאסור שיקרה!

רבי יוסף אלבו, בספר העיקרים⁴ התייחס לתמיהה זו, וכך כתב:

"ועל זה הדרך יתפרש מה שנמצא בכתוב שהשם יתברך מחזק לב הרשעים או מקשה ערפם ומונע מהם דרכי התשובה, וזה שהרשע בבא עליו המכה הוא מתחסד ושב אל השם מיראת עונש המוטל עליו, כמו שאמר פרעה⁵: 'חטאתי הפעם, ה' הצדיק וגו'', ובעבור שזה הפעל דומה לאונס ואינו בחירי, הנה השם יתברך מחזק את לבו כשנותן לו צד או צדדין לתלות בהן המכה ולומר שבאה במקרה ולא על צד ההשגחה האל-הית, וזה כדי שיסור מלבו המורך שקנה מחמת המכה וישאר על טבעו ובחירתו מבלי מכריח, ואז יבין אם היתה תשובתו בחיריית. ומאשר בחירת פרעה כשסר מעליו עול המכה היתה לרע, אמר השם יתברך אני הכבדתי את לבו, כלומר כשהסירותי מלבו המורך שקנה מחמת

הקדוש ברוך הוא שולח את משה ואת אהרן לדבר עם פרעה להוציא את בני ישראל ממצרים. אך הקדוש ברוך הוא מודיע למשה מראש:

"ואני אקשה את לב פרעה, והרבתי את אתני ואת מופתי בארץ מצרים. ולא ישמע אִלְכֶם פרעה ונתתי את ידי במצרים".

פרעה לא הולך לוֹתֵר בקלות, כיון שהקדוש ברוך יקשה את לבו, בכדי להרבות את מופתיו במצרים. וכך אכן נאמר במכת שחין:

"וַיִּחַזַק ה' אֶת לֵב פֶּרְעֹה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה".

הרמב"ם בהקדמתו למסכת אבות, המכונה 'שמונה פרקים' כתב בפרק השמיני³:

"אבל אתה דע שדבר מוסכם הוא מתורתנו ופילוסופית יוון במה שאמתוהו הוכחות האמיתיות, שכל פעולות האדם מסורות בידו, אין עליו הכרח בהם".

לאדם יש האפשרות להחליט לבד על מעשיו. הרמב"ם מוכיח שבהכרח זו ההשקפה שמלמדת אותנו התורה:

"ואילו היה האדם מוכרח במעשיו, כי אז היו בטלים הציווי והאזהרה התורניים, והיה כל זה לבטלה בהחלט, כיון שאין הבחירה ביד האדם במה שיעשה".

בשביל מה התורה לימדה אותנו מצות ואיסורים, אם ממילא אנחנו 'מופעלים' מבחוץ ולא מקבלים החלטות בעצמינו. וכן על זו הדרך:

4 מאמר ד פרק כ"ה.

5 שמות ט, כ"ז.

1 שמות ז, ג – ד.

2 שם ט, י"ב.

3 עמ' רס"א במהדורת הגאון מהר"י קאפח צ"ל.

"פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם, נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה, כאשר באו בזה פסוקים רבים בתורה ובכתובים, ולפי מעשיו הראשונים נדון".

הרב הראשי לישראל, הגאון הרב שלמה גורן זצ"ל, בספרו תורת המקרא⁸ הוסיף והטעים את דברי הרמב"ם והרמב"ן:

"כל שהקב"ה נועל לפני החוטא דרכי התשובה בגלל רשעותו אין בזה משום שלילת חופש הבחירה, מפני שדרך התשובה על חטאים היא חסד מאת הקב"ה לחוטא... ומכיון שדרך התשובה אינו מצד הדין אלא כמתת חסד מאת הקב"ה, רשאי הוא לגבי חוטאים קשים למנוע מהם דרכי התשובה כמו שעשה לפרעה".

מצד האמת, יכול היה הקדוש ברוך הוא להעניש את החוטא מיד. אלא שהקדוש ברוך הוא ברוב חסדו מאריך אפו, ומאפשר לחוטא לשוב בתשובה ולהינצל מהעונש. ואם כן, אין זה דבר רחוק, שיהיו חוטאים כאלה, שלא יפעיל עליהם הבורא את מדת חסדו, אלא יניחם לאבוד ברשעם, מאין יכולת להימלט.

הגאון הרב שלמה פיישר זצ"ל, בדרשות בית ישי⁹ כתב, שלכאורה יכול היה הרמב"ם לתרץ את התמיהה באופן אחר:

"מרגלא בפומא דאינשי¹⁰: 'לב מלכים ושרים ביד ה' ולכאורה הרי זה נגד יסוד הבחירה וכמה נתחבט הרמב"ם על הכבדת לב פרעה".

פרעה היה מלך. ובספר משלי¹¹ נאמר:

"פלגי מים, לב מלך ביד ה', על כל אשר יחפץ יטנו".

הרי שהמציאות של מתן בחירה חופשית היא לאדם רגיל, ולא למלך, ואם כן מפני מה תמה הרמב"ם על כך שהקדוש ברוך הוא שלל את הבחירה מפרעה?

אמנם באמת תמיהת הרמב"ם נכונה: שהרי אם לפרעה לא היתה בחירה, מפני מה הוא נענש?!

המכה, וישאר על טבעו ובחירתו, והוא לרוע בחירתו בקש עלות ותואנות לתלות בהן ענין המכות ולומר שהיו במקרה".

כאשר אדם נפגש עם עונש מה, הוא מתמלא פחד, והוא מוכן להסכים להרבה דברים בכדי להפסיק לסבול. אין זו בהכרח חזרה בתשובה אמיתית, אלא רק רצון אנוכי להינצל. המבחן יהיה כיצד יתנהג האדם כאשר המצב יחזור להיות כשהיה. האם גם עכשיו יסכים להתכופף לרצון ה', או שישוב לרשעו כבתחילה. המכות שפרעה קיבל, היו מכות כאלה, שהיה מתבקש שגם בסור המכה לא יסור הפחד מפרעה, והוא יסכים לשלח את ישראל רק מחמת הפחד. ועל כן חיזק ה' את לבו, כלומר: גרם לו לחשוב שלא היו המכות מאת ה', וכך חזר פרעה למרות המכה למצב הבחירה הרגיל שלו, ובחר בעצמו להמשיך להיות רשע.

הרי שלדעת בעל ספר העיקרים, הכבדת הלב של פרעה אינה מתפרשת כפשוטה, שהקדוש ברוך הוא נטל מפרעה את יכולת הבחירה שלו, אלא כפעולת גרמא: הקדוש ברוך הוא גרם לפרעה שאחרי שהמכה תסור הוא כבר לא יפחד ממנה, וממילא החלטה שלו תגיע מתוך בחירה אמיתית.

הרמב"ם עצמו, ביאר אופן אחר⁶:

"פרעה ועבדיו המרו ברצונם בלי הכרח ולא אונס, והרעו לגרים אשר היו בארצם ועשו להם עוול מוחלט... ומעשה זה עשו מרצונם וברוע מחשבתם, ולא היה עליהם בזה הכרח, והיה עונש ה' להם על כך שמנעם מן התשובה, כדי שיביא עליהם מן העונש מה שחייב צדקו שזהו עונשם".

לדעת הרמב"ם, הכבדת לב פרעה היא כפשוטה: הקדוש ברוך הוא שלל את הבחירה החפשית מפרעה. אך בכל זאת אין לשאול מדוע אם כן פרעה נענש – כיון שהפשעים שעליהם נענשו פרעה ועבדיו נעשו לפני כן. הכבדת הלב ומניעת התשובה היו חלק מהעונש. שהרי:

"אי אפשר להענישם אם ישובו, לפיכך מנע מהם את התשובה והיו מחזיקים בהם".

וכן כתב גם הרמב"ן⁷:

8 פרשת בא עמ' 127.
9 דרשה מ"ז הערה א.
10 מורגל בפי האנשים. כלומר: אנשים אומרים כך, אך ציטוט לא כתוב בשום מקום.
11 כ"א, א.

6 עמ' רס"ד.
7 בפירושו לתורה כאן ז, ג.